

تأملی بر فلسفه و فضیلت عید سعید فطر

اشاره

عید سعید فطر، یکی از اعیاد بزرگ اسلامی است که به دلیل اهمیت و عظمت خاص آن، در روایات اسلامی برای این روز، دعاها و اعمال خاصی ذکر شده است. تمامی مسلمانان که یک ماه روزه و تسلط بر غریزه‌ها و خواسته‌های نفس را به منظور اطاعت از خواست الهی پشت سر گذاشته‌اند، پایان این برنامه عظیم عبادی را جشن می‌گیرند. طبیعی است که ماهی به عظمت و شکوه رمضان که سراسر فیض و برکات الهی در آن نازل می‌شود، عیدی به بزرگی فطر می‌طلبد.

معنای عید فطر

انسان به طور فطری، به توحید و خداپرستی تمایل دارد و شرک، امری عارضی است که گریبانگیر انسان می‌شود. انسانی که طالب بازگشت به فطرت پاک و زلال اولیه خویش است، باید جسم و جانش را از رذایل اخلاقی و هر آنچه که مانع رسیدن او به سعادت می‌شود، پاکسازی کند. بنابراین برای نجات از آلودگی‌ها، باید از فیلترهای متعددی بگذرد و روزه به عنوان یکی از این فیلترها، می‌تواند ناخالصی‌هایش را از بین برده و او را به فطرت خویش بازگرداند تا در دنیای ابدی با آسودگی، مخاطب

کلام دلنشین «از جعی اِلی رَبِّکِ راضِیةً مَرْضِیةً»^۱ قرار گیرد.

عید فطر به معنای بازگشت به فطرت و سرشت است که همان فطرت توحیدی می باشد. بازگشت به خویشتن اصیل و حقیقی نیز همان بازگشت به خداست؛ زیرا «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ عَرَفَ رَبَّهُ»^۲: «هر کس که خود را بشناسد، خدایش را شناخته است». یکی از تفاوت‌های اعیاد دینی مثل عید فطر و عید قربان با اعیاد ملی مثل عید نوروز، این است که عید نوروز به عنوان عید طبیعت و عید تقویمی، برای همگان عید است؛ چون سال برای همه نو می شود و طبیعت برای همه یکی و یکسان است. در حالی که عید فطر مانند جشن پایان سال تحصیلی یا جشن فارغ‌التحصیلی است. پایان سال تحصیلی برای کسی که مدرسه نرفته و درس نخوانده یا اگر مدرسه رفته مردود یا تجدید شده، روز جشن و شادی نیست؛ بلکه روز حسرت و احساس محرومیت است. جشن فارغ‌التحصیلی، جشن شادی برای کسانی است که با موفقیت سال تحصیلی را گذرانده‌اند. عید فطر، در حقیقت جشن پایان موفقیت برای روزه‌دارانی است که با موفقیت و وظیفه بندگی خود را در یک‌ماه به پایان رسانده‌اند؛ بنابراین شاید بتوان گفت عید همگانی نیست. امام علی علیه السلام در این باره فرموده است: «إِنَّمَا هُوَ عِيدٌ لِمَنْ قَبِلَ اللَّهَ صِيَامَهُ وَشَكَرَ قِيَامَهُ»^۳: «امروز تنها عید کسی است که خداوند روزه‌اش را پذیرفته و شب‌زنده‌داری‌اش را سپاس گزارده است».

عید فطر، عید کسانی است که حق روزه را نیز به جا آورده‌اند؛ چرا که اگر انسان این حق را به جای نیاورد، در حقیقت از بندگی خدا خارج شده است. هم‌چنان که امام سجاده علیه السلام در این باره فرمود:

«حق روزه این است که بدانی روزه، پرده و حجابی است که خداوند بر زبان، گوش، چشم، عورت و شکم تو کشیده است تا تو را از آتش مصون دارد؛ چنانچه در حدیث وارد شده است: روزه، سپر آتش است. پس اگر اعضای بدنت در پس این پرده آرام گرفت، امیدوار باش که مصونیت یافته‌ای و اگر

۱. فجر: ۲۸.

۲. علی بن محمد لیثی واسطی؛ عیون الحکم و المواعظ؛ ص ۴۳۰.

۳. محمد بن حسن حرّ عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۱۵، ص ۳۰۸.

رهایشان کردی که به پریشانی و حرکات خارج از قاعده خود ادامه دهند و پرده حجاب را بالا زنند، بی جا و از روی شهوت نظر کنند و پا را از حدود و تقوا الهی بیرون نهند، ایمن مباش که آن پرده دریده شود و از آن خارج شود.^۱

تزکیه نفس و خدمت به خلق

پاکی و تزکیه نفس، یکی از عمده‌ترین اهداف رسولان الهی بوده است. اسلام با دستور روزه در ماه مبارک رمضان، بهترین برنامه تزکیه نفس و پاکی از آلودگی‌ها را برای انسان در نظر گرفته است. اساس در عبادت، باطن است و احوالی مثل نیت و اخلاص و توبه و طهارت، امور باطنی هستند. اگر چه تنها ظاهر هر فرد نمی‌تواند بیانگر این باشد که از محرومین ماه مبارک بوده است یا نه؛ اما همواره باید میان خوف و رجا بود؛ رجا به جهت لطف بیکران الهی و خوف به جهت قصورها و تقصیرهای خود. این گونه نیست که هر کس بیشتر به ظواهر بپردازد و سر و صدایش بیشتر باشد، درون و باطنش نیز بهره بیشتر داشته باشد.

ما درون را بنگریم و حال را نی برون را بنگریم و قال را^۲

اگر انسان از نظر اخلاقی، تعهد، مسئولیت‌پذیری، وجدان کاری، وظیفه‌شناسی، عبادت، انفاق و خدمت، در این ماه رشد یافته باشد؛ از برکات این ماه نیز برخوردار بوده و به میزان آن تغییر، بهره برده است.

قرائت آیات سوره اعلی در رکعت اول نماز عید فطر و آیات سوره شمس در رکعت دوم و شهادت به اینکه هر کس به تزکیه نفس بپردازد، رستگار خواهد شد: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى»،^۳ تأکید بر این امر لازم و ضروری است که در ماه مبارک رمضان تمرین شده است تا در همه روزهای سال اجرایی شود. هم‌چنانکه در قنوت این نماز نیز بر این امر تأکید شده است: «وَأَنْ تُخْرِجَنِي مِنْ كُلِّ سُوءٍ أَخْرَجْتَ مِنْهُ مُحَمَّدًا وَآلَ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتِكَ

۱. محمد باقر مجلسی؛ بحارالانوار؛ ج ۷۱، ص ۱۲.

۲. جلال‌الدین محمد بلخی (مولوی)؛ مثنوی مولوی؛ دفتر ۲، بیت ۱۷۵۹.

۳. اعلی: ۱۴.

عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ»^۱: «[خدایا از تو می‌خواهم] از هر بدی که محمد ﷺ و خاندانش را خارج ساختی، مرا نیز خارج گردانی. دروهای تو بر محمد ﷺ و تمام خاندان او باد».

امام خمینی رحمته الله در این باره فرموده است:

«این ضیافت، همه‌اش ترک است؛ ترک شهوات از قبیل خوردنی‌ها، نوشیدنی‌ها و جهات دیگری که شهوات انسان اقتضا می‌کند. خداوند دعوت کرده است ما را به اینکه شما باید وارد بشوید در این میهمان‌خانه و این ضیافت هم جز ترک، چیزی نیست؛ ترک هواها، ترک خودی‌ها، ترک منی‌ها، منیت‌ها. این‌ها همه در این میهمان‌خانه است و ما باید حساب کنیم ببینیم که آیا وارد شدیم در این میهمان‌خانه یا اصلاً وارد نشدیم؟... تمام این مفاسدی که در عالم حاصل می‌شود، برای این است که در این ضیافت وارد نشده‌اند یا اگر وارد شده‌اند، استفاده نکرده‌اند... تمام این جار و جنجال‌هایی که در دنیا می‌بینید، برای این است که استفاده از این ضیافت نکرده‌اند، در این مهمانی وارد نشده‌اند، دعوت خدا را قبول نکرده‌اند. کوشش کنید که این دعوت را لیک بگویید... اگر می‌بینید در دنیا جنگ و جدال است و در بین شما هم - خدای نخواست - نمونه‌اش هست، بدانید که در این ضیافت وارد نشدید، ماه رمضان را ادراک نکردید»^۲.

رمضان، ماه پرستش خدا و خدمت به بندگان خدا، از سویی زمان طلایی برای ادای دین به خداوند است و از سوی دیگر ادای وظیفه در قبال بندگان خدا؛ از همین روست که در این ماه هم بر تلاوت قرآن و هم بر اطعام تأکید شده است. کسی که خود را با پرداخت زکات پاک می‌کند و نماز عید را به جای می‌آورد، در حقیقت با تزکیه نفس خود، آموخته است که به همان اندازه که به روزه بها می‌دهد؛ باید به نیازمندان نیز بها دهد. حال فکر می‌کنید اگر این اصل نه تنها در ماه مبارک رمضان، که در تمام ماه‌های سال رعایت شود، آیا دیگر نیازمندی در جامعه باقی خواهد ماند؟

۱. شیخ طوسی؛ مصباح المتعجد؛ ج ۲، ص ۶۵۴.

۲. امام خمینی؛ صحیفه امام؛ ج ۲۱، ص ۴۵ و ۴۶.

هم‌بستگی اجتماعی مسلمین

دستور به حرکت برای نماز عید فطر پس از پرداخت زکات فطره، یعنی مسلمانان باید با اتحاد و هم‌بستگی برای رفع مشکلات و گرفتاری‌های یکدیگر تلاش کنند. بغض‌ها و کینه‌ها به دوستی و همدلی تبدیل شود و مؤمنان در یک صف واحد، برای رفع مشکلات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، احساس اتحاد و نزدیکی بیشتری به همدیگر کنند. هم‌چنانکه امام سجاد علیه السلام فرموده است: «اللَّهُمَّ إِنَّا نَتُوبُ إِلَيْكَ فِي يَوْمِ فِطْرِنَا الَّذِي جَعَلْتَهُ لِلْمُؤْمِنِينَ عِيدًا وَسُرُورًا وَلِأَهْلِ مِلَّتِكَ مَجْمَعًا وَمُحْتَشِدًا»^۱ «پروردگارا! ما به سوی تو بر می‌گردیم در روز عید فطرمان که آن را برای اهل ایمان، روز عید و شادی و برای اهل ملت خودت، روز اجتماع و همیاری قرار دادی».

امام رضا علیه السلام نیز درباره نقش عید فطر در تحولات معنوی، اقتصادی و اجتماعی جامعه فرموده است:

«روز فطر را بدان جهت عید کرده‌اند که مجتمع مسلمانان باشد و مسلمانان در این روز گرد آیند و از شهر خارج شده، دسته جمعی به صحرا روند و خداوند را به پاس آنکه بر ایشان منت گذارده و نعمت‌ها انعام فرموده (و پاداش و جایزه عبادتشان را عطا می‌فرماید) سپاس گویند. پس روز عید قرار داده شد و روز اجتماع و گرد آمدن مسلمین که یک‌دیگر را ببینند و از احوال یکدیگر باخبر باشند و روزه‌ها را افطار کنند و روزه نگیرند، و زکات تن خویش به مستحقان دهند و روی به درگاه خداوند آورند و روزی باشد که حوائج خود را به درگاه خداوند متعال عرضه کنند و التماس و زاری و تضرع نمایند؛ و نیز بدان جهت آن روز را عید قرار داده‌اند که نخستین روز از سال است که خوردن و آشامیدن در آن رواست؛ زیرا نخستین ماه از سال نزد اهل حق، ماه رمضان است. پس خداوند عزوجل خواست که در آن برای مسلمانان مجمعی باشد که آنان گرد هم آیند و خدا را حمد کنند و تقدیس نمایند»^۲.

۱. شیخ طوسی؛ مصباح المتعجد؛ ج ۲، ص ۶۴۷.

۲. محمد بن حسن حرّ عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۷، ص ۴۸۱.

آمادگی برای روز قیامت

عید فطر، شبیه‌سازی شده روز قیامت در این دنیا است. وقتی آدمی پس از یک‌ماه عبادت و اطاعات دستورات خدا، پاداش خود را می‌گیرد و آنکه کوتاهی کرده، افسوس و حسرت در وجودش شعله می‌افکند؛ در حقیقت تصویری از روز قیامت و افسوس از دست دادن فرصت‌ها تداعی می‌شود. شور و حرکت مردم برای برپایی نماز عید نیز به مثابه بیرون آمدن انسان‌ها از گور و حاضر شدن در دادگاه عدل الهی است. امام علی علیه السلام در این باره فرموده است:

«ای مردم! این روز، روزی است که نیکوکاران در آن پاداش می‌گیرند و زیان‌کاران و تبهکاران در آن مأیوس و ناامید می‌گردند. دنیا، محل مسابقه است و آخرت، زمان اجر گرفتن؛ بهشت جایزه برندگان این مسابقه و جهنم جزای بازماندگان است. عید فطر، شبیه‌ترین روز به روز قیامت است؛ چون در قیامت عده‌ای که زیان‌کارند، تأسف می‌خورند و غضبناک می‌گردند و عده‌ای که نیکوکارند، رستگار و متعین به نعمت‌های الهی می‌شوند. وقتی از منازلتان برای خواندن نماز عید خارج می‌شوید، به یاد آورید زمانی را که از منزل بدن خود خارج شده و به سوی خدای خود خواهید رفت. وقتی در جایگاه نماز خود می‌ایستید، به یاد آورید زمانی را که در محضر عدل الهی می‌ایستید و از شما حسابرسی می‌کنند. وقتی از نماز به منازلتان بر می‌گردید، به یاد آورید زمانی را که به منازل خود در بهشت خواهید رفت. ای بندگان خدا! کمترین چیزی که به زنان و مردان روزه‌دار داده می‌شود، این است که فرشته‌ای در آخرین روزه ماه رمضان به آنان ندا می‌دهد: هان! بشارتتان باد، ای بندگان خدا! که گناهان گذشته‌تان آمرزیده شد، پس به فکر آینده خویش باشید که چگونه باقی ایام را بگذرانید.»^۱

حفظ اعمال نیک و تداوم آن

آنچه سبب کامیابی و سعادت انسان می‌شود، ایمان و عمل صالح است که در آیات بسیاری بر آنها تأکید شده است؛ اما باید توجه داشت که صرف انجام دادن اعمال

۱. شیخ صدوق؛ *الأمالی*؛ ص ۱۰۰.

نیک برای رسیدن به سعادت کافی نیست؛ بلکه تداوم و بقای آن تا روز رستاخیز بسیار مهم و حیاتی است. ای بسا انسان‌هایی که در طول عمر کارهای شایسته و نیک بسیاری انجام دادند، اما نتوانستند آنها را به عنوان ره‌توشه با خود به دنیای باقی ببرند. امام علی علیه السلام فرموده است: «قَلِيلٌ يَدُومُ خَيْرٌ مِنْ كَثِيرٍ مُنْقَطِعٍ»^۱ «عمل کم بادوام، بهتر است از عمل زیادی که قطع شود». در روایت دیگری از حضرت سؤال شد: شما که راهتان درست است چرا همیشه در نماز می‌گویید: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ». حضرت فرمود: «أَدِمُّ لَنَا تَوْفِيقَكَ الَّذِي أَطْعَمَكَ فِي مَاضِي أَيَّامِنَا حَتَّى نَطِيعَكَ كَذَلِكَ فِي مُسْتَقْبَلِ أَعْمَارِنَا»^۲ «آن توفیقی را که عطایمان کردی تا در ایام گذشته عمر خود طاعتت کنیم، بر ما ادامه بده تا در ایام مانده عمر خود نیز طاعتت کنیم».

آیات بسیاری^۳ نیز بر این مسئله تأکید دارند؛ زیرا خطر گمراهی و برگشت همیشه وجود دارد. اهمیت این مسئله تا آنجاست که وقتی رسول‌خدا صلی الله علیه و آله و سلم کینه‌های مردم نسبت به امام علی علیه السلام پس از خود را بازگو می‌کنند، امام علیه السلام می‌پرسد: «فِي سَلَامَةٍ مِنْ دِينِي»^۴؛ «آیا در آن هنگام دین من سالم است؟».

عید فطر، جلوه‌گاه عزت و اقتدار اسلام

این روز بزرگ برای کسانی عید و موجب افتخار، مباهات و سرور است که از حضيض حیوانیت و رذیلت خارج شده و به اوج انسانیت و فضیلت رسیده‌اند. کسانی که خود را از مدارج پست و منحط بردگی، ذلت، زیر یوغ استعمار و استکبار زیستن رهنانیده و خود را به معارج والا و متعالی آزادی، آزادگی و زندگی در سایه حاکمیت خدا و دین او و مبارزه و ایستادگی در برابر دشمنان خدا رسانده‌اند. میرزا جواد آقا ملکی تبریزی در کتاب *ارزشمند المراقبات* می‌نویسد:

«عید عبارت است از زمانی که خداوند متعال از میان روزها انتخاب فرموده تا رحمت و عنایت و انعام خود را بر بندگانش نازل فرماید تا آنان برای دریافت

۱. علی بن محمد لیثی واسطی؛ *عیون الحکم و المواعظ*؛ ص ۳۷۰.

۲. محمدباقر مجلسی؛ *بحار الانوار*؛ ج ۸۹، ص ۲۵۴.

۳. ر.ک: بقره: ۵۱ و ۶۴، آل عمران: ۸، نساء: ۱۳۷، مائده: ۵۴.

۴. شیخ صدوق؛ *الأمالی*؛ ص ۹۵.

خلعت‌ها و جوایز و عطایای حق تعالی جمع شوند و اجازه فرموده تا در پیشگاه مقدسش حضور یافته و نزد او به فقر و مسکنت و عبودیت خود اعتراف کرده و از گناهان خویش استغفار کرده و حوائج و نیازهایشان را عرضه دارند ... و وعده فرموده آنان را اجابت کند و فوق رغبتشان به ایشان عطا فرماید ... و دوست دارد بندگانش در این عید، گمان خود را به پروردگار خود نیکو کرده و به مغفرت و عطای او بیشتر امیدوار باشند ... و انسان زیانکار بیچاره در چنین روزی، آن کسی است که از معنا و حقیقت عید غافل شود و در روز عید با سبک مغزی و جهالت به اعمال و مراسمی لغو و بیهوده، خود را مشغول دارد و از توجه به خدای تعالی و انس با محبوب و گفت‌وگو و قرب به او اعراض کرده و به گفت‌وگو و انس با غیر خدا و غافلین و محجوبان از حق تعالی راضی شود»^۱.

در حقیقت ماه رمضان، میدانی برای مسابقه در عبادت و اطاعت بندگان است؛ مسابقه‌ای که خداوند در پایان آن، بندگانش را برای دریافت جوایز و خلعت‌های الهی فرا خوانده است. عید قرار دادن این روز برای مسلمانان، بدین معناست که باید آثار خدایی، یعنی قدرت، عزت، مهابت و هیمنه الهی نیز بر اجتماع آنان حاکم و حاکمیت دین و خواسته و اراده الهی، ارزش‌ها و اصالت‌های انسانی و الهی در میان آنان محقق باشد؛ ارزش‌هایی چون شجاعت و سیادت، آزادگی و کرامت‌پیشگی، استقلال و سر فرود نیاوردن در برابر هیچ قدرتی جز خدا، روحیه عدالت‌خواهی، ستم‌ستیزی، ذلت‌ناپذیری، عشق به لقاءالله، گذشت از همه چیز برای اقامه و اعتلای دین خدا و ... ؛ چرا که در غیر این صورت، انتساب این عید به خداوند ناصواب است. بنابراین با توجه به فحوای متون اسلامی، از مهم‌ترین مسائل مربوط به این عید بزرگ می‌توان توجه به حکومت جهانی ظلم‌ستیز و عدالت‌گستر امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه الشریف دانست. از همین روست که در بخشی از دعای بعد از نماز عید، به خواندن این جملات دستور داده شده است: «اللَّهُمَّ إِنَّا نَرْغَبُ إِلَيْكَ فِي دَوْلَةِ كَرِيمَةٍ

۱. جواد ملکی تبریزی؛ المراقبات؛ ترجمه ابراهیم محدث بندرریگی؛ ص ۳۳۸.

تُعَزُّ بِهَا الْإِسْلَامَ وَأَهْلُهُ وَتُدِلُّ بِهَا التَّفَاقُ وَأَهْلَهُ»^۱: «خداوندا! آرزومند دولت کریمه از جانب تو هستیم تا به وسیله آن، اسلام و اهل آن عزت یابند، نفاق و اهل آن ذلیل شوند». دانش آموخته رمضان، باید هر آنچه در این ماه آموخته و داشتنش را تمرین کرده، حفظ کند و در صحنه جامعه و دیگر فرصت‌های عمر به کار گیرد؛ وگرنه دانش‌های نظری بدون کاربرد عملی، به زودی فراموش می‌شود.

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ *الکافی*؛ ج ۳، ص ۴۲۴.